

The Foundations of Sustainability in the Prose Works and Political Activists of Malek al-Shoara Bahar

Mahdi Asadi^{1✉} , Seyyed Mohammad Tayyebi²

1- Corresponding author, Assistant Professor, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran. E-mail: mahdiasadi@uk.ac.ir

2. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran.

E-mail: m.tayyebi@uk.ac.ir

Article Info	ABSTRACT	
Article type: Research Article	Malek Al-Shoara Bahar joined the Azadikhahan Jirga from the beginning of the constitutional era. He started his journalism career from the beginning of the developments of the Second Majlis. In the short life of the Third Majlis, he was elected to the Majlis for the first time and played an active role in the developments of Iran from World War I to the accession of the first Pahlavi dynasty to the throne. Influenced by the heated political atmosphere of the time, he followed the intellectual themes of the Constitution and fought against colonialism and prevented the growth of tyranny in the country. In addition to his poetry, he also paid attention to the issues of resistance and sustainability as a journalist, member of parliament, and political activist. The present study aims to examine, using a historical method and an analytical-descriptive approach, various manifestations of the foundations of sustainability in prose works, with an emphasis on historical accounts, newspapers, parliamentary negotiations, and political activism of Malek al-Shoara Baha. The results of the research show that in all of Bahar's political works and activities, there are many examples such as confronting the tyrannical government, expressing the crimes and injustices of the elements of the first Pahlavi government, calling for struggle and confrontation, not supporting and cooperating with the usurping government, and obvious xenophobia. All of the above-mentioned cases reflect the manifestations of the literature of perseverance in Bahar's prose works and political practice.	
Article history: Received: 1 Desember 2024 Received in revised form: 6March2025 Accepted: 13April 2025 Published online: 28 May 2025		
Keywords: external colonialism, internal tyranny, Literature of sustainability, Malek Al-Shoara Bahar, Nobahar Newspaper.		
Cite this article: Asadi, Mahdi. & Tayyebi, Seyyed Mohammad. (2025). The Foundations of Sustainability in the Prose Works and Political Activists of Malek al-Shoara Bahar. <i>Journal of Resistance Literature</i> , 16 (31), 27-48. http://doi.org/10.22103/JRL.2025.24465.3003		
 © The Author(s). DOI: http://doi.org/10.22103/JRL.2025.24465.3003 Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.		

EXTENDED ABSTRACT

1. Introduction

The increasing influence of foreign governments in post-constitutional Iran, which reached its peak during World War I, and the efforts of authoritarian elements to restore the era of reaction and tyranny, which was realized with the Esfand 1920 coup, provided the necessary political-intellectual foundations for the formation of sustainable literary themes to confront and negate the domination of foreigners and authoritarian elements in Iran. In such an environment, some freedom fighters saw their mission as intellectual pioneers of society in confronting and fighting such changes. Malek al-Shu'ara Bahar was among the most important fighters who, with his political activities and prose works, demonstrated manifestations of stability and resistance from the very beginning of the coup.

His prose works and political approach during this period expressed the lack of individual and social freedoms, the lawlessness and lawlessness of authoritarian elements, the spread of foreign culture, and the disappearance of Iranian and Islamic traditions and values. The change in the political atmosphere of the world and consequently Iran after World War I and the British government's plan to install a military dictator in Iran, faced freedom fighters and fighting poets like Malek al-Shu'ara Bahar with many more difficult challenges than before. During this period when most freedom fighters had adopted a policy of silence due to the risks to their lives, Bahar did not abandon his former mission of raising awareness among the people. During this period of political repression, in his poems, articles in the newspaper Nobahar, his speeches in parliament, and his political actions, he called on Iranians to resist and persevere against the rise of tyranny and colonial domination. The main issue of the present article is to pay attention to Bahar's prose works (his historical books and articles in the newspaper Nobahar), his speeches in the parliament, and his political actions in important events and incidents in Iranian society in the fight against tyranny and colonialism.

2. Methodology

This research examines the foundations of sustainability and resistance in the political works and discourses of the poetess Bahar. The research method is historical. First, using the library data collection method, Bahar's prose works, including historical books and the newspaper Nobahar, are collected, and then sources related to her political activism, including her negotiations in parliament and other historical sources, are collected as evidence for the analysis. A descriptive-analytical method will be used to answer the research questions, allowing us to accurately describe the collected information and then analyze it to identify patterns and relationships among different elements. The selected texts will be reviewed based on specific criteria such as date of authorship, author, and subject matter and content analysis will assist in identifying key concepts, patterns, and themes within these texts. The findings from the texts are interpreted to gain a better understanding of the foundations of perseverance and stability in the prose works and political activism of the poetess Malek al-Shoara Bahar.

3. Results

Bahar's intellectual approach and political thought were shaped by the influence of the constitutional movement. The most important pillar of constitutionalism was the anti-authoritarian approach and the formation of a government based on law. From the perspective of the constitutionalists, the establishment of such a government would lead to the elimination of the basis of domination and autocracy and the realization of individual and social freedoms. Bahar, also influenced by this movement, always had an anti-authoritarian approach throughout his political life and fought against any type of thought or political movement that attempted to return to the era of autocracy.

Expressing lawlessness and the need to resist tyrannical elements was another of Malik al-Ash'ara's practices. His speeches in the National Assembly and his articles in the Nobahar newspaper played an important role in raising public awareness in this field.

Eliminating political freedoms, suppressing the press, taking actions by authoritarian elements against the law, and calling on the people to fight against the illegal practices of authoritarian elements were among the actions taken by Malek al-Shoara in this regard. The failure of King Ash'ara Bahar to cooperate with the tyrannical elements, despite suffering physical and financial harm, was one of his most important actions in not recognizing the tyrannical government. Bahar's political approach in confronting the influence of foreign powers in Iran was to reject the system of domination and support the country's national interests in various dimensions.

Considering the economic presence of the Russian and British governments in Iran and their efforts to gain economic privileges and plunder the national interests of Iranians, Bahar, as a nationalist representative, made great efforts to protect Iran's interests through enlightening the members of parliament. Bahar believed that protecting the country's national interests and working towards its prosperity is the prelude to the country's political independence. Exhorting Iranians to fight and resist the Bayan attacks on Iran, especially during World War I, was among the anti-colonial approaches of the Ash'arite king of Bahar.

To further this purpose, he depicted their stories in different parts of Iran. In the fight against colonialism, Malek al-Sho'ara Bahar strongly rejected xenophobia among Iranians and attacked their culturally decadent aspect.

4. Conclusion

A study of Bahar's prose works, his political speeches in parliament, and his political actions as a thoughtful and critical politician shows that opposition to tyranny and anti-colonialism are considered the most important and enduring components of his works. . A study of Bahar's political speeches in the parliament and his political actions shows that, unlike many of his political associates, he believed in pragmatism in the components of sustainability. He attacked tyranny and colonialism without any fear in order to confront tyranny, colonialism, and defend the interests of the homeland. Along with arousing the people, he himself came to the battlefield and continued the struggle and resistance to the point of being killed, economically impoverished, imprisoned, and exiled, and he was not afraid of adopting his pragmatist approach.

The research findings also show that educating the people to confront tyranny and colonialism was always Bahar's concern. In his opinion, the ignorance and ignorance of the people, which had been consolidated as a result of the dominance of internal tyranny and foreign colonialism during the Qajar era, made it doubly necessary to educate them. In his opinion, the ignorance of the people played an important role in the consolidation and continuation of the dominance of tyranny and colonialism. Accordingly, his prose works and political actions were a guide for society towards the self-awareness of Iranians in confronting domestic tyranny and foreign colonialism.

شماره چاپی: ۶۸۸۱ - ۲۰۰۸

شماره الکترونیکی: ۱۰۲۲ - ۲۸۲۱

ادبیات پایداری

Homepage: <https://jrl.uk.ac.ir>

مبانی پایداری در آثار منشور و کنش‌گری‌های سیاسی ملک‌الشعرا بهار*

مهدی اسدی^۱، سیدمحمد طیبی^۲

۱. (نویسنده مسئول)، استادیار، بخش تاریخ، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان. رایانامه: mahdiasadi@uk.ac.ir

۲. دانشیار، بخش تاریخ، دانشگاه شهید باهنر کرمان، کرمان. رایانامه: m.tayybi@uk.ac.ir

چکیده:

ملک‌الشعرا بهار، از ابتدای مشروطیت به جرگه آزادی‌خواهان پیوست. از ابتدای تحولات مجلس دوم، به امر روزنامه‌نگاری پرداخت. در عمر کوتاه‌مدت مجلس سوم، برای نخستین‌بار به نمایندگی مجلس انتخاب‌گشت و در تحولات ایران، از جنگ جهانی اول تا به سلطنت رسیدن پهلوی اول در عرصه سیاست ایران، حضوری فعال به هم رسانید. او متأثر از فضای سیاسی پرتلاطم زمانه، به تبعیت از مضامین فکری مشروطه، به مبارزه با استعمار و ممانعت از رشد استبداد در کشور پرداخت. در این میان به‌جز عرصه شاعری، در جایگاه روزنامه‌نگار، نماینده مجلس و فعال سیاسی، به مقوله مقاومت و پایداری نیز توجه داشت. پژوهش حاضر، برآن است تا با روش تاریخی و با رویکرد تحلیلی-توصیفی به بررسی جلوه‌های گوناگون مبانی پایداری در آثار منشور با تأکید بر کتب تاریخی، روزنامه، مذاکرات مجلس و کنش‌گری‌های سیاسی ملک‌الشعرا بهار بپردازد. نتایج تحقیق، نشان می‌دهد که در تمامی آثار و فعالیت‌های سیاسی بهار، مصادیق فراوانی چون مقابله با حکومت استبدادی، بیان جنایت‌ها و بیدادگری‌های عوامل حکومت پهلوی اول، دعوت به مبارزه و مقابله، عدم همراهی و همکاری با حکومت غاصب و بیگانه‌ستیزی، مبرهن است. تمامی موارد یادشده، بازگوکننده جلوه‌هایی از ادب پایداری در آثار منشور و رویه سیاسی ملک‌الشعرا بهار است.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۹/۱۱

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۱۲/۱۶

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۱/۲۴

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۳/۷

کلیدواژه‌ها:

ملک‌الشعرا بهار،
ادبیات پایداری،
استبداد داخلی،
استعمار خارجی،
روزنامه نو بهار.

*استناد: اسدی، مهدی؛ طیبی، سید محمد. (۱۴۰۳). مبانی پایداری در آثار منشور و کنش‌گری‌های سیاسی ملک‌الشعرا بهار. *ادبیات پایداری*. ۱۶ (۳۱)، ۴۸-۳۷.

<http://doi.org/10.22103/JRL.2025.24465.3003>

۱. مقدمه

شکل‌گیری مضامین ادبیات پایداری در ادب فارسی، ریشه در ایران باستان دارد. با توجه به حملات گسترده بیگانگان به ایران از دوران باستان تا زمان معاصر، شرح این حملات و چگونگی دفاع ایرانیان از زادبوم و تمدن خود، از نخستین مضامین راه‌یافته به ادبیات فارسی است. بیان داستان‌های حماسی و اقدام پهلوانان در مقابله با هجوم بیگانگان، شرح مؤلفه‌های مهم هویت ایرانیان همچون توجه به زادبوم و پاسداری از آن، حفظ ارزش‌های ملی ایرانیان و انعکاس نام ایران در میان اشعار شاعران، علی‌رغم تسلط بیگانگان بر این کشور، همگی به نوعی بیان‌کننده عناصر پایداری در اشعار ایرانیان است (اشرف، ۱۳۹۶: ۸۵). از ابتدای دوران سلسله قاجار، به دلیل پیامدهای منفی رابطه ایران و اروپا به‌خصوص در حوزه‌های نظامی و اقتصادی؛ و سرافکندگی ایرانیان نسبت به این امر، انتقاد از تداوم چنین وضعیتی متوجه حکومت و نوع ساختار آن گردید. تحولات صورت‌گرفته در ساختار دولت‌های اروپا به‌خصوص پس از انقلاب فرانسه، تأثیر بسیار زیادی بر افکار روشنفکران و منتقدان حکومت قاجار گذاشت. مضامینی همچون حکومت مشروطه، قانون، آزادی، مجلس و عدالت اجتماعی، از طریق آشنایی با مفاهیم غربی به ادبیات ما راه یافت و از ترکیب مضامین سابق با مفاهیم جدید، ادبیات و شعر پایداری فارسی، ابعاد گسترده‌ای یافت. این امر، در زمان حکومت مشروطه به اوج خود رسید. می‌توان مدعی بود در ادوار مختلف تاریخ ایران، تلقی شاعران از پایداری و مضامین وابسته به آن، بسته به شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی جامعه متفاوت بود. با توجه به گفتمان هر زمان، ادبیات پایداری در گونه‌ها و مؤلفه‌های مختلف، خود را نشان می‌داد. پایداری و ادبیات مربوط به آن، دربردارنده دو مفهوم اصلی است: ۱- نوعی ایستادگی در برابر همه چیزهایی که آدمی آن‌ها را ناپسند می‌شمارد و در صدد حذف آن از زندگی خود، با مبارزه برمی‌آید. ۲- پای فشردن و دفاع از تمام چیزهایی که انسان، آن‌ها را مفید دانسته و برای حفظ آن‌ها هرگونه مشکلات را به جان می‌خرد؛ و با رفتار خود، تلاش می‌نماید با ترویج فضایل معنوی، زمینه همدلی دیگران را با خود فراهم نماید (صرفی، ۱۳۹۳: ۲۰۷). بصیری، با توجه به عنصر تعهد در شعر، معتقد است: «ادبیات پایداری، زمانی از سوی مردم و پیشروان فکری جامعه رواج می‌یابد که حیات مادی و معنوی جامعه، مورد تهدید قرار گیرد.» (بصیری، ۱۳۸۴: ۹۰).

به‌طور کلی می‌توان مدعی بود؛ ادب پایداری، ایستادگی در برابر تهاجم بیگانه و پیامدهای منفی آن و تسلط حکومت استبدادی بر جامعه، و رسیدن به جامعه مطلوب است (امیری خراسانی، ۱۳۹۳: ۳). برخی از پژوهشگران، دامنه ادبیات پایداری را توسعه داده؛ و آن را به هرنوع ایستادگی و رویارویی انسان، در قالب نظم و نثر اطلاق کرده‌اند (سنگری، ۱۳۸۰: ۴۰).

نفوذ روزافزون دولت‌های بیگانه، در ایران پس از مشروطه که در زمان جنگ جهانی اول به اوج خود رسید و در این میان، تلاش‌های عوامل استبدادی برای بازگرداندن عصر ارتجاع و استبداد که با کودتای اسفند ۱۲۹۹ ش تحقق یافت؛ بسترهای سیاسی- فکری لازم برای شکل‌گیری مضامین ادب پایداری برای مقابله و نفی سلطه بیگانگان و عوامل استبدادی را در ایران بیش از پیش، مهیا نمود. در چنین فضایی برخی از آزادی‌خواهان، رسالت خود را به عنوان پیشروان فکری جامعه، در مقابله و مبارزه با چنین تغییراتی دیدند. ملک‌الشعرا بهار، از جمله مهم‌ترین مبارزانی بود که با فعالیت‌های سیاسی و آثار منشور خود، از همان آغاز کودتا، جلوه‌های پایداری و مقاومت را به نمایش گذاشت. آثار منشور و رویکرد سیاسی او در این دوران، بیان‌کننده فقدان آزادی‌های فردی و اجتماعی، قانون‌گریزی و قانون‌ستیزی عوامل استبدادی، رواج فرهنگ بیگانه و از میان رفتن سنت‌ها و ارزش‌های ایرانی و اسلامی بود. تغییر فضای سیاسی جهان و به تبع آن، ایران پس از جنگ جهانی اول و تدبیر دولت وقت بریتانیا برای روی کار آوردن دیکتاتور نظامی در ایران، آزادی‌خواهان و شاعران مبارزی همچون ملک‌الشعرا بهار را با چالش‌های بسیار سختی به نسبت سابق، مواجه نمود (کمره‌ای، ۱۳۸۱: ۲؛ ۱۵۹۲). در این دوران که بیشتر آزادی‌خواهان، سیاست سکوت را به دلیل خطرات جانی در پیش گرفته بودند، بهار از رسالت سابق خود نسبت به آگاهی‌بخشی به مردم، دست برنداشت. او در این دوران خفقان سیاسی، در اشعار، مقالات خود در روزنامه نوبهار، نطق‌های خود در مجلس و کنش‌های سیاسی خود، ایرانیان را به مقاومت و پایداری در برابر ظهور استبداد و سیطره استعمار دعوت نمود.

۱-۱. بیان مسئله

مسئله اصلی مقاله حاضر، توجه به آثار منشور بهار (کتب تاریخی و مقالات او در روزنامه نوبهار)، سخنرانی‌های او در مجلس و کنش‌سیاسی او در وقایع و حوادث مهم جامعه ایران، در راستای مبارزه با استبداد و استعمار است. بر این اساس، محدوده پژوهش به تحولات زمانی جنگ جهانی اول، وقایع کودتای ۱۲۹۹ش تا به سلطنت‌رسیدن پهلوی اول و تحولات پس از سوم شهریور ۱۳۲۰ش در ایران می‌پردازد. با توجه به مطالب مطرح‌شده، مقاله حاضر، درصدد پاسخ‌گویی به این سؤال‌هاست: مبانی پایداری بهار و تهییج مردم در مقابله با استبداد و استعمار، در مقالات او در روزنامه نوبهار چگونه تجلی می‌یافت؟ رویکرد فکری بهار در این زمینه، در آثار تاریخی او چگونه بود؟ در راستای مقابله با رشد استبداد و مقابله با نفوذ بیگانگان، مبانی پایداری در سخنرانی‌های بهار در مجلس، جهت همراه نمودن سایر نمایندگان در این زمینه چه بود؟ کنش‌گری‌های سیاسی بهار به عنوان یک سیاستمدار در همراه نمودن سایرین به‌خصوص عامه مردم، در مبارزه با استبداد و استعمار و مبارزه فردی او در این زمینه چگونه بود؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

جایگاه ملک‌الشعرا بهار در شعر معاصر، سبب شکل‌گیری پژوهش‌های بسیاری درباره اشعار او شده است. نویسندگانی همچون محمدعلی سپانلو در کتاب «بهار» (۱۳۷۴)؛ کامیار عابدی در اثر خود به نام «به یاد میهن» (۱۳۹۰)؛ نیکو همت، در کتاب «زندگی و آثار بهار» (۱۳۳۴)؛ هوشنگ اتحاد در کتاب «پژوهشگران معاصر ایران» (۱۳۷۹) و سعید نفیسی در کتاب «به روایت سعید نفیسی» (۱۳۹۰)، در کنار پرداختن به اشعار بهار و مضامین آن، به زندگی سیاسی او نیز توجه داشته‌اند. مقالات متعددی نیز در زمینه‌های تطبیقی، پایداری و ابعاد مختلف اشعار بهار به چاپ رسیده است. مهین اقدامی و همکاران، در مقاله «بررسی تطبیقی آزادی‌خواهی در شعر ایلیا ابوماضی و محمدتقی بهار» (۱۴۰۱) در مجله مطالعات فرهنگی اجتماعی، تنها به موضوع آزادی‌خواهی بهار در ابعاد اجتماعی - اسلامی تأکید داشته‌اند. اسحاق میربلوچ‌زایی و همکاران در مقاله «واکاوی تطبیقی مضامین پایداری در شعر ملک‌الشعرا بهار و جی آر ملا» (۱۴۰۱) در مجله مطالعات شبه‌قاره، ضمن مطالعه تطبیقی مبانی پایداری دو شاعر، تنها به اشعار بهار توجه داشتند. حسین فرحان و سید احمد پارسا در مقاله «تحلیل مؤلفه‌های سبکی در سروده‌های پایداری میرزاده عشقی و محمدتقی بهار» (۱۴۰۰) در مجله سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی؛ ابراهیم واشقانی و رضا تواضعی در مقاله «بررسی تطبیقی جلوه‌های پایداری در شعر ملک‌الشعرا بهار و امل دنقل» (۱۳۹۶) در مجله ادبیات تطبیقی، به بررسی رویکرد این شاعران با اشعار بهار در زمینه پایداری پرداختند؛ رمضان رضایی در مقاله «بازتاب استعمارستیزی در اشعار ملک‌الشعرا بهار و احمد صافی نجفی» (۱۳۹۲) در مجله ادبیات پارسی معاصر، تنها به رویکرد استعمارستیزی بهار با توجه به اشعار او عنایت داشته است. رضا موسی‌آبادی و همکاران در مقاله «بن‌مایه‌های ادب پایداری در اشعار ملک‌الشعرا بهار در عصر مشروطه» (۱۳۹۷) در مجله پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی، با تأکید بر اشعار پایداری بهار، تنها به محدوده زمانی دوران مشروطه توجه کرده‌اند. بیژن ظهیری‌ناو، در پایان‌نامه خود با عنوان «بررسی مفاهیم ادب پایداری در دیوان ملک‌الشعرا بهار» (۱۳۹۴) در دانشگاه محقق اردبیلی، همانند مقالات مذکور، تنها به دیوان اشعار بهار در یافتن مؤلفه‌های پایداری در دیدگاه او توجه داشته است. هیچ‌یک از پژوهشگران در بررسی مبانی پایداری در دیدگاه بهار، عنایتی به مقالات او در روزنامه نوبهار، سخنرانی‌های او در مجلس و رویه سیاسی او در مقابله با استعمار و استبداد نداشتند.

۱-۳. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر، با روش تاریخی و با رویکرد توصیفی-تحلیلی به انجام رسیده است. نویسنده، گردآوری داده‌ها را با روش کتابخانه‌ای به انجام رسانده است. آثار منشور بهار، در مقالات او در مطبوعات و همچنین کتب تاریخی او بازتاب یافته است.

کنشگری‌های سیاسی بهار نیز مذاکرات او در مجلس و سایر منابع اصلی آن دوران بازتاب یافته است. جمع‌آوری داده‌های این منابع و سنجش آن‌ها با یکدیگر، در تجزیه و تحلیل داده‌ها نقش مهمی داشته است.

۲. بحث و بررسی

ملک‌الشعرا بهار، ادیب و سیاستمدار پرورده انقلاب مشروطیت و فرهنگ مردم‌گرای آن بود. آرمان مشروطه‌خواهان، برقراری حکومتی مبتنی بر قانون به دور از استبداد سیاسی گذشته و تلاش در راستای حفظ استقلال وطن، و مبارزه با هر اقدامی در راستای نقض حاکمیت و استقلال ایران بود. در طول دوران پس از مشروطه، این آرمان به شیوه‌های مختلف مورد تعرض قرار می‌گرفت و آزادی‌خواهانی چون بهار، به مقاومت در برابر متجاوزین و مقابله با تجاوزات آنان می‌پرداختند. این تهاجمات به آرمان‌های مشروطه، از جنگ جهانی اول تا رسیدن پهلوی به سلطنت، به‌شدت ادامه داشت. اوج فعالیت‌های سیاسی و روزنامه‌نگاری بهار و حضور او به عنوان نماینده مجلس در این بازه زمانی صورت گرفت. دورانی که بهار در راستای تحقق آرمان‌های مشروطه، جان خود را نیز به عرصه نبرد آورد و علی‌رغم عدم کامیابی سیاسی، گونه‌های مختلف مقاومت سیاسی را ارائه نمود. به‌طور کلی می‌توان گفت مهم‌ترین جلوه‌های ادب پایداری در آثار منثور و کنش‌گری سیاسی بهار را می‌توان در عناصر زیر مورد بررسی قرار داد: بیان مظالم استبداد و نفی قانون‌گریزی، مقاومت و ایستادگی در برابر خودکامگی، عدم همکاری با عوامل استبداد، نفی نظام سلطه؛ و دفاع از منافع ملی، مقاومت و مبارزه با تهاجم نظامی بیگانگان، ترسیم جنایات استعمارگران و نفی بیگانه‌پرستی.

۲-۱. مبارزه و مقابله با استبداد

رویکرد فکری و اندیشه سیاسی بهار، تحت تأثیر جریان مشروطه‌خواهی شکل گرفت. مهم‌ترین رکن مشروطه‌خواهی، رویکرد استبدادستیزی و تشکیل حکومتی مبتنی بر قانون بود. از منظر مشروطه‌خواهان، استقرار چنین حکومتی، سبب از میان‌رفتن اساس سلطه و خودکامگی و تحقق آزادی‌های فردی و اجتماعی می‌گردید. بهار نیز متأثر از همین جریان، در طول حیات سیاسی خود، همواره رویکردی استبدادستیز داشت و با هر نوع تفکر یا جریان سیاسی که در راستای بازگشت عصر خودکامگی تلاش می‌نمود، به مبارزه بر می‌خاست. کودتای ۱۲۹۹ش مقدمات بازگشت عصر ارتجاع را به ایران مهیا نمود و این امر، در اواخر سال ۱۳۰۴ش با، به سلطنت‌رسیدن پهلوی اول محقق گردید. در این بازه زمانی، ملک‌الشعرا بهار چه در کسوت روزنامه‌نگار، چه از طریق نطق‌های خود در مجلس به عنوان یک نماینده و در قامت یک رجل سیاسی، از طریق کنشگری‌های خود به مبارزه و مقابله با بازگشت عصر خودکامگی در ایران پرداخت.

۲-۲. بیان قانون‌گریزی و لزوم مقاومت در برابر خودکامگی

مهم‌ترین تلاش‌های سیاسی و آثار منثور بهار، در راستای بیان قانون‌گریزی و لزوم مقاومت در برابر عوامل استبداد قرار دارد. او یکی از دلایل نگارش کتاب تاریخ مختصر احزاب سیاسی خود را شرح مقاومت و ایستادگی آزادی‌خواهان، از جمله شهید مدرس عنوان نمود. بهار در قسمتی دیگر از تاریخ مختصر احزاب سیاسی، می‌نویسد: «ما تاریخ این بیست ساله را خواهیم نوشت. آن‌انکه با قلدری‌ها و خلاف قانون‌ها و استبداد پیشوایان این بدبختی، طرف‌شدند و رأی به دولت و سلطنت او ندادند و در حبس‌ها و تبعیدها با خواری و فقر به‌سر بردند و در زندان‌ها قرار گرفته یا کشته شدند...» (بهار، ۱۳۸۶: ۲/۸۶ و ۷). او همچنین در کسوت نمایندگی مجلس پانزدهم، در شرح مبارزات و مقاومت خود و گروه اقلیت مجلس، می‌گوید: «من در مجلس با پانزده نفر، دوست بودم که یکی شهید مدرس بود و در برابر دیسپوت وقت در مقابل کسی که همه از او می‌لرزیدند؛ من ایستادم و مدافعه نمودم، چرا دفاع کردم؟ برای این‌که عده‌ای از مردم بی‌گناه را کشته بودند و مال آنها را برده بودند و من از سردار سپه، استیضاح کردم» (مذاکرات مجلس پانزدهم، جلسه ۱۶، ۱۹ شهریور ۱۳۲۶).

هرچند گروهی از روشنفکران از جمله بهار، از اواخر جنگ جهانی اول و با توجه به شرایط بحرانی ایران پس از مشروطه، معتقد به تشکیل یک حکومت مقتدر مرکزی در ایران گردیدند، اما مخالف قدرت‌گیری حکومت دیکتاتوری در ایران بودند. بهار، در یادداشت خود با عنوان «مسائل جاریه» معتقد بود: «دیکتاتور، نه می‌تواند مصلح باشد و نه دوام و بقایی برای او می‌توان متصور بود؛ زیرا فرد خودکامه، تمامی امور را همانند دوره استبدادی به پیش خواهد برد و خود را مافوق هر قانونی خواهد دانست» (روزنامه نوبهار، ۱۳۰۱، شماره ۴: ۶۲-۶۳). کودتای ۱۲۹۹ ش و تحولات پس از آن، بسترهای لازم را برای ایجاد حکومتی خودکامه فراهم نمود. ملک‌الشعرا بهار از جمله معدود سیاستمدارانی بود که از همان آغاز کودتا، رویه استبدادی کودتاگران را مورد انتقاد قرار داده و به همین جهت دستگیر و زندانی شد (خلیلی، ۱۳۸۰: ۶۱). به اعتقاد او از ابتدای کودتا، بر آگاهان سیاست، تشکیل یک دیکتاتوری عظیم در آینده‌ای نزدیک، امری مبرهن بود. بر این اساس، به رسالت خود در برابر تاریخ و وطن و پایداری در برابر خودکامگی اشاره؛ و به نوعی مبارزه در این راه - حتی کشته شدن - را ارج نهاد (بهار، ۱/۱۳۸۶: ی). به همین جهت، او دوران مبارزات خود با سردار سپه از ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۴ ش را اوج خطرپذیری زندگانی خود دانسته است (بهار، ۱/۱۳۸۶: ط).

مقابله با چنین جریانی از طریق آگاهی‌بخشی به مردم و آزادی‌خواهان، از دلایل بهار، در انتشار دوره پنجم روزنامه نوبهار بود (ساکما، ۳۷۰۰۲-۲۹۷: ۲). او از آغاز کودتا، تا به سلطنت‌رسیدن پهلوی، رویکرد گرایش به خودکامگی را مورد انتقاد قرار داد. از جمله مهم‌ترین ابزارهای تداوم و تثبیت دیکتاتوری در آن زمان، برقراری و تداوم حکومت نظامی بود. زیرا از آن طریق، اختیارات بسیاری به نظامیان، به بهانه تأمین امنیت داده می‌شد. عوامل استبدادی نیز از این قانون برای بسترسازی و تحکیم اساس استبدادی خود، استفاده می‌کردند. بهار در یادداشت خود با عنوان «مجلس و وزیر جنگ» به برقراری حکومت نظامی، انتقاد؛ و آسیب‌های آن را برای جامعه، به‌خصوص برای آزادی‌خواهان متذکر گردید (روزنامه نوبهار، ۱۳۰۱، شماره ۳: ۴۷). او در یادداشت دیگری با عنوان «حل قضیه»، تداوم حکومت نظامی و دخالت‌های سردار سپه و امرای لشکر او در مسایل مختلف کشور - به‌خصوص در امور مالیاتی - افزایش ناراضی‌مندی مردم و بی‌نظمی در امور کشور و عامل تنفر مردم از نظامیان را متذکر می‌گردید؛ به اعتقاد او، وزارت جنگ باید از این اقدام نظامیان، ممانعت به عمل می‌آورد (روزنامه نوبهار، ۱۳۰۱، شماره ۴: ۶۴).

بیشترین سرکوب آزادی‌خواهان در سایه برقراری حکومت نظامی، پس از شکست جمهوری خواهی در آغاز سال ۱۳۰۳ ش به‌خصوص با قتل عشقی اتفاق افتاد. از جمله تلاش‌های مهم بهار در این زمینه، دعوت از مردم برای مقابله با حکومت بود. او پیراهن خونین عشقی را نگه داشت و برای تحریک مردم به مقاومت در برابر استبداد، در بیانیه‌ای که در سطح شهر نیز منتشر گردید، نوشت: «عشقی مُرد، هرکس بخواهد از جنازه این سید شهید مشایعت کند، فردا صبح بیاید به مسجد سپهسالار». به عقیده بهار، «قتل عشقی نشان داد؛ ایرانی قابل آن است که بر سر یک عقیده بایستد، اگر هم مُرد، بمیرد ... عشقی را کشتند تا سایرین را بترسانند اما دیگران نترسیدند» (بهار، ۲/۱۳۸۶: ۱۰۶-۱۰۷). او همچنین جهت آگاهی‌بخشی و تحریک مردم به مقاومت در مقاله مفصلی به اقدام‌های غیرقانونی عوامل حکومت نظامی پرداخت. به گفته عین‌السلطنه سالور، از ناظران آگاه این زمان، «مقاله مفصل بهار در روزنامه قانون که به شرح بیدادگری‌های عوامل استبدادی پرداخته بود بر روشنگری مردم افزود» (سالور، ۹/۱۳۷۹: ۶۸۷۱).

بهار همچنین در نطق خود در مجلس، در اعتراض به قتل عشقی، پس از بیان مقاومت و ایستادگی خود در برابر عوامل ارتجاعی، در ابتدا نمایندگان را نیز تشویق به ترویج رویه مقاومت و مخالفت با وضعیت موجود و تداوم حکومت نظامی نمود. او در نطق خود اعلام نمود: «بیست سال از عمر ۴۰ ساله را صرف سیاست کرده و ترسی ندارم و در دهانه مرگ زندگی کردم. من در مقابل قشون تزار ایستادگی کردم و از تهدید به کشته‌شدن، باکی ندارم؛ عقیده‌ام این است که آن پنجه سرخی که یخه عشقی را گرفت و او را به طرف گور برد، آن، پنجه دشمن است، باید مجلس، آن پنجه را قطع نماید و اگر مجلس چنین نکند مردم ایران عاقبت آن را قطع می‌کنند» (مذاکرات مجلس پنجم، جلسه ۳۵، ۱۷ سرطان ۱۳۰۳).

با اعمال مجدد حکومت نظامی، بدون تصویب مجلس، به بهانه قتل یک کنسول آمریکایی در تهران، بهار در نطق خود در مجلس، استفاده از قانون حکومت نظامی را غیرقانونی اعلام؛ و اشاره نمود که عوامل نظامی با استفاده از این قانون به

سرکوب مطبوعات، تحت نظر در آوردن آزادی خواهان و ایجاد خفقان سیاسی علیه نمایندگان اقلیت مجلس می پردازند (مذاکرات مجلس پنجم، جلسه ۴۰، سوم اسد ۱۳۰۳). او در نطق طولانی خود در مجلس، معترض گردید و اعلام کرد اجرای حکومت نظامی برخلاف دستور مجلس و در نتیجه، غیرقانونی است. او، در این رابطه، از دستگیری و تبعید تعداد زیادی از هواخواهان گروه اقلیت مجلس و توقیف غیر قانونی مدیران روزنامه های اقلیت سخن به میان آورد؛ و به درستی، خاطرنشان نمود که عوامل حکومتی از این واقعه، سوءاستفاده؛ و مخالفین سیاسی خود (یعنی اقلیت مجلس و حامیان آنها) را به بهانه نقش داشتن در این حادثه دستگیر نمودند. بهار در سخنان خود، در مجلس به آگاه نمودن مردم از وقایع، جهت همراه نمودن آنها در مبارزه با عوامل استبدادی، همانند واقعه جمهوری خواهی تأکید داشت. او جهت تحریک مردم، در راستای مقاومت علیه جریان استبداد گفت: «من در صدد هستم از پشت تریبون به عامه مردم، دیدگاه های خودمان را عرض نمایم. اشخاصی از حامیان ما را به جرم شرکت در تشییع جنازه عشقی توقیف نمودند و به گروه ما هم، تهمت اتهام در قتل ایمبری را می زنند. در واقعه جمهوری، مردم به هر دلیلی با آن مخالفت نمودند و حتی در برابر سرنیزه های نظامیان ایستادگی نمودند؛ و مقاومت آنان، اهداف جمهوری خواهان را عملی نمود. حکومت نظامی وضع شده، بدون تأیید مجلس است و این حکومت نظامی، تمام اصول مشروطیت را تعطیل می نماید. دولت از این واقعه، برای سرکوب ما استفاده می کند» (همانجا). افشاگری های بهار، در این زمینه به خصوص پس از قتل عشقی، مدیر روزنامه قرن بیستم، به حدی اهمیت داشت که گاهی نمایندگان وابسته به عناصر استبدادی، به ممانعت از سخنرانی بهار در مجلس روی می آوردند. بهار در واکنش به این اقدام، پیش از ترک مجلس اعلام نمود: «جراید اقلیت را توقیف می کنید، گلوله به ما تحویل می دهید و اجازه نطق هم به ما نمی دهید. پس خوب است برویم به ولایت های خودمان» (مذاکرات مجلس پنجم، ۱۵ سرطان ۱۳۰۳، جلسه ۳۴). این رویکرد نمایندگان و ترس آنان از افشاگری بهار، در رابطه با قتل عشقی سبب گردید، بهار برای شرح این بیدادگری ها و مخالفت نمایندگان مجلس با نطق او، مقاله ای در روزنامه سیاست اسلامی منتشر نماید. اقدام او سبب گردید در جلسه بعدی مجلس، نمایندگان به او اجازه سخنرانی دهند. بهار در نطق خود، در مجلس، در بیان به قتل رسیدن مردم توسط عوامل استبدادی و بی توجهی سردار سپه در این زمینه، بیان نمود: «سنخ فکر سردار سپه با مردم، مثل نظامیان است و به صورت کمی به قتل نگاه می کند؛ همانند یک فرمانده نظامی که به کشته های سربازان خود نگاه می کند، به کشته شدن مردم نیز به همان ترتیب می نگرد» او در ادامه سخنان خود، و برای تهییج نمایندگان به جهت ترور عشقی، اعلام نمود: «نمایندگان برای متهم نشدن به ضدیت با آزادی، بهتر بود اعتراضی علیه این قتل صورت می دادند». بهار در ادامه سخنانش به نمایندگان حامی جریان استبداد تاخت و آنان را در به وجود آمدن شرایط موجود کشور، مسئول دانست و در پایان سخنان خود، برای نشان دادن مقاومت خود در برابر استبداد و پایداری در حفظ آزادی خواهی اعلام نمود: «بهترین آرزوهای من این است که مرا هم پیش عشقی بفرستید» (مذاکرات مجلس دوره ۵، ۱۷ سرطان ۱۳۰۳، جلسه ۳۵).

از جمله تلاش های بهار در راستای مقابله با بازگشت عصر استبداد در ایران پس از کودتای ۱۲۹۹ ش، بیان و تشریح مظالم و فعالیت های غیرقانونی عاملان کودتا، در از میان بردن دستاوردهای عصر مشروطه و سرکوب آزادی خواهان بود. بهار در دیباچه نخستین شماره روزنامه نوبهار، با اشاره به وضعیت جدید ایران، مدعی گردید: «زندگی سیاسی و ملی ایران، به سمت خطر پیش می رود» (روزنامه نوبهار، دیباچه، شماره ۱، ۱۳۰۱: ۲). او این خطر را حتی خطرناک تر از رویه روس های تزاری معرفی می نماید؛ زیرا اساس آزادی، استقلال ملی و معیشت ایران در معرض تهدید قرار داشت (همانجا). اقدام های خلاف قانون سردار سپه و نظامیان او در ولایات، از تداوم حکومت نظامی تا دخالت در امور مالی و تنبیه مطبوعات منتقد، سبب گردید در ۱۲ میزان ۱۳۰۱ ش نخستین اعتراض، در مجلس علیه او صورت گیرد (بهار، ۱/۱۳۸۶: ۲۲۷-۲۲۸).

با تشدید یافتن رویه سردار سپه به سمت حکومت دیکتاتوری، تقابل های او با آزادی خواهان، در عرصه توقیف و سانسور روزنامه ها و تنبیه مدیران جراید منتقد افزایش یافت. بهار در یادداشتی با عنوان «عالم مطبوعات در تهران»، به این رویه غیرقانونی سردار سپه در از میان بردن روح آزادی خواهی و اقدام او در تنبیه مدیران جراید، اعتراض نمود (نوبهار، ۱۳۰۱، شماره ۱: ۱۶). همچنین در یادداشت دیگری، با عنوان «مسائل جاریه» این رویه غیرقانونی را چنین شرح داد: «ما آرزو داریم نظامیان برخلاف قانون، خانه مردم را محاصره نمایند و دندان روزنامه نویس را که می توان با زبان قانون بست؛ با مشت،

خُرد نمایند و امیدواریم وزیر جنگ بداند قدرتی بالاتر از مجلس نیست و وزیر قدرتمند، باید از مجاری مجلس، امور را به‌پیش ببرد تا همه کارهای او بر اساس حکومت ملی باشد» (روزنامه نوبهار، ۱۳۰۱، شماره ۵: ۷۹). بهار در این زمینه، همچنین انتقاداتی را نیز در مجلس مطرح؛ و رویکرد نظامیان در توقیف و سانسور و آزار مدیران جراید اقلیت را محکوم نمود و علت تحصن نمودن مدیران اقلیت در مجلس را، رویه غیرقانونی عوامل دولت دانست (مذاکرات مجلس پنجم، جلسه ۱۸، ۲۲ تیر ۱۳۰۳).

شرح و بیان مظالم اداری که به نوعی، مجری سیاست‌های اتخاذشده ساختار استبدادی علیه آزادی‌خواهان و مردم بودند، از دیگر تلاش‌های بهار در این زمینه بود. در میان این نهادها، قشون و نظمیه در جایگاه خاصی قرار داشت. بهار در مقالات خود، در روزنامه نوبهار و نطق‌های خود در مجلس، به شرح مظالم این دو نهاد و رویه غیرقانونی آنها اشاره نمود. دخالت نیروهای قشون در ولایات مختلف در کلیه امور سیاسی و اداری کشور، تحت تصرف درآوردن امور مالی و ضبط انبار غله، دخالت در امر انتخابات مجلس، تصرف زمین‌های خالصه دولتی، از جمله افشاگری‌های بهار علیه مداخلات نیروهای قشون بود (بهار، ۱/۱۳۸۶: ۲۰۳). در رابطه با ستمگری‌های نظمیه نیز بهار در یادداشتی با عنوان «دولت متمرّد»، با شرح اقدامات سرکوب‌گرایانه آنان، در آزار آزادی‌خواهانی چون شهید مدرس، نقش نظمیه در قتل عشقی و آزاد نمودن قاتل او، توقیف و تنبیه مدیران مطبوعات منتقد دولت، تحت نظر درآوردن آزادی‌خواهان و سلب امنیت مالی و جانی از آنان، از جمله موارد اشاره بهار در این زمینه بودند (نوبهار، ۱۳۰۲، شماره ۲۸: ۴۴۵).

دخالت در امور انتخابات و تلاش برای ورود افراد وابسته به عناصر ارتجاعی به مجلس، از دیگر تلاش‌های غیرقانونی عوامل استبدادی دولت، در سراسر کشور بود. بهار در مذاکرات متعدد در مجلس، از این رویه غیرقانونی، انتقاد؛ و به رویکرد ضد قانونی عوامل ارتجاع، در این زمینه اشاره نمود (مذاکرات مجلس چهارم، ۱۳۰۰، جلسه ۴۲؛ جلسه ۵۵، ۲۵ عقرب و ۱۷ جدی ۱۳۰۰). او به صراحت از مداخله نظامیان در انتخابات مجلس پرده برداشت و به صدها شکایت رسیده از سوی مردم به مجلس در این زمینه، سخن به میان آورد. به اعتقاد او «باید این اصل را از میان برد تا یک صاحب‌منصب محلی یا نظامی، در هر جایی حق نداشته باشد یک حقوقی که ملت ایران دارد و این تنها حقوقی است که از آزادی و مشروعیت به دست آمده، در این هم دخالت صورت گیرد و این برای مجلس، خوب نیست» (مذاکرات مجلس ششم، ۲۵ مرداد ۱۳۰۵، جلسه ۵). بهار در راستای مخالفت با این نمایندگان انتصابی، با تصویب اعتبارنامه جوانشیر (مذاکرات مجلس ششم، جلسه ۲۰، ۲۸ مهر ۱۳۰۵) و والی‌زاده از تبریز، به مخالفت پرداخت و انتخاب آنها را با توجه به داشتن مناصب اداری، در نتیجه مداخلات دولت دانست (مذاکرات مجلس ششم، جلسه ۱۹، ۲۶ مهر ۱۳۰۵).

آخرین تلاش‌های سیاسی بهار در راستای مقاومت در برابر عوامل استبدادی، ایستادگی در برابر تغییر سلطنت بود. او برخلاف بسیاری از نمایندگان، تسلیم تهدیدهای عوامل استبدادی در همراهی با آنها در تصویب لایحه خلع قاجار در مجلس نگردید (دولت آبادی، ۱۳۶۳: ۳/ ۳۶۳). زمانی، عوامل استبدادی در نظر داشتند، نمایندگان مخالف تصویب این لایحه را برای تهدید سایرین، به قتل برسانند؛ بهار برخلاف تذکر دوستان خود، نه تنها در مجلس حاضر گردید، بلکه در نطق خود به غیرقانونی بودن این لایحه، اشاره نمود. او همچنین از نمایندگان خواست، منافع وطن را فدای منافع فردی نمایند (مذاکرات مجلس پنجم، جلسه ۶۲، ۸ مهر ۱۳۰۴).

بهار همچنین در جلسه تفویض سلطنت نیز با نطقی مفصل، سعی در تهییج نمایندگان مجلس برای مقاومت و ایستادگی در برابر به سلطنت رسیدن پهلوی نمود. او با اشاره به حساسیت تصمیم نمایندگان در مقطع فعلی برای آینده کشور، بیان نمود: «ولی مجلس باید قانون اساسی را مراعات نماید. قانون اساسی، تنها ضامن سعادت و حیات یک مملکت است. به این جهت، ما نمایندگان برای حفظ قانون اساسی باید مقاومت نماییم. یعنی در برابر مخالفان و عاملان وضعیت موجود که خواهان تغییر در اصول قانون اساسی هستند باید مقاومت نمود» (مذاکرات مجلس پنجم، جلسه ۲۱۱، ۹ آبان ۱۳۰۴). بهار در حقیقت، با تحریک نمایندگان به حفظ اصول قانون اساسی، سعی در ترغیب نمایندگان در تغییر رویکرد آنها در عدم همراهی با پهلوی می‌نماید.

آخرین تلاش‌های بهار در مخالفت آشکارا با رویکرد استبدادی دولت پهلوی اول در مجلس ششم و در مخالفت با

وزاری که رویه‌ای استبدادگونه و برنامه‌هایی غیرقانونی دنبال می‌نمودند، صورت گرفت. او پس از بیان اقدام‌های غیرقانونی وزیر عدلیه و واکنش سخت وزیر نسبت به این تذکر قانونی، به‌طور کنایه، رویکرد او را در عدم پذیرش انتقاد، در ارتباط با ساختار خودکامگی دولت بیان نمود (مذاکرات مجلس ششم، جلسه ۱۹۹، ۲۵ خرداد ۱۳۰۶). بهار در جلسه بعدی مجلس نیز رویکرد خودکامگی وزارت عدلیه در ایجاد تغییرات و وضع قوانین را مورد انتقاد قرار داد و آن را در حوزه اختیارات مجلس دانست و همچنین مدعی گردید، برخی از اصلاحات قوانین در راستای از میان رفتن استقلال قضات است. او همچنین به‌طور ضمنی، از میان رفتن استقلال قضات را، زمینه‌ساز تحمیل اراده عوامل استبدادی در ساختار عدلیه دانست (مذاکرات مجلس ششم، جلسه ۱۲۰، ۲۸ خرداد ۱۳۰۵).

۳-۲. عدم همکاری با عوامل استبداد

استفاده از عنصر سکوت پرمعنا و کنار کشیدن از زندگی سیاسی، نوعی مقاومت منفی و عدم شناخت مشروعیت دولت وقت، محسوب می‌گردد. بهار از ابتدای جوانی به جرگه آزادی‌خواهان و مخالفان حکومت استبدادی پیوست و تا پایان عمر، علی‌رغم تهدیدهای مالی و جانی، بر اصل آزادی‌خواهی ایستادگی نمود. به همین جهت، او بزرگترین سخنگوی آزادی محسوب می‌گردد (اتحاد، ۱۳۷۹: ۱۲۰؛ زرین کوب، ۱۳۷۹: ۳۷۳). ایستادگی و مقاومت بهار در این زمینه، مشکلات متعددی از جمله زندانی شدن، تبعید و انواع خطرات مالی و جانی برای او و خانواده‌اش را به همراه داشت (بهار، ۱۳۷۹: ۳۵؛ سیف‌پور-فاطمی، ۱۳۷۸: ۷۹۶). دولت حتی با مهاجرت او به هندوستان نیز مخالفت نمود. علی‌رغم تهدیدهای بسیار، او هیچ‌گاه حاضر به اطاعت و همراهی با عوامل استبداد نگردید (بهار، ۱۳۸۲: ۱۹؛ نیکو همت، ۱۳۳۴: ۲/۱۳۷). نخستین رویکرد بهار در این زمینه، عدم همراهی با دولت سید ضیاءالدین طباطبایی به دلیل اتخاذ رویه استبدادی از سوی عوامل کودتا بود (الهی، ۱۳۹۳: ۷۹). این عدم همراهی، سبب زندانی شدن بهار به دستور سیدضیاءالدین طباطبایی گردید.

بهار در زمان حضور خود در مجلس ششم - که آخرین حضور او به عنوان نماینده مجلس در دوران پهلوی اول محسوب می‌گردد - از دادن رأی مثبت، به لوایح و قوانینی که برخلاف اصول آزادی‌خواهی و روح مشروطیت بود، خودداری نمود (کاظمی، ۱۳۹۱: ۲/۱۷۱). با پایان یافتن دوران مجلس ششم و مانعیت دولت، از حضور مجدد او در مجلس (بهار، ۱۳۸۰: ۲/۵۲۵)، بهار پیشنهادهای مختلف در همراهی با دولت را نپذیرفت و فعالیت خود را تنها در وزارت معارف محدود نمود، حتی به صورت رسمی، وارد ساختار اداری وزارت معارف نگردید. اتخاذ این رویه، سبب ایجاد مشکلات مالی برای او گردید. فشار دولت و تلاش برای همراه نمودن او، سبب از میان رفتن سرمایه‌گذاری بهار، برای تأسیس کتابخانه دانشکده گردید (محیط طباطبایی، ۱۳۶۳: ۷۶). تلاش‌های مکرر آیرم، رئیس مقتدر شهربانی نیز برای جلب همکاری بهار در تأسیس یک روزنامه دولتی، حتی پس از پایان تبعید او از اصفهان نیز بی‌نتیجه بود (ساکما، ۱۳۶۶-۹۹۸: ۲۴). ایستادگی و مقاومت بهار حتی در آخرین سال‌های سلطنت پهلوی اول که به تعبیر او، خون‌بارترین ساعات عصر پهلوی بود، همچنان ادامه یافت و علی‌رغم تهدیدهای متعدد به عضویت سازمان پرورش افکار در نیامد (بهار، ۱۳۸۶: ۱/۱۳۸۶: یج).

۴-۲. مقابله با استعمار

ورود ملک‌الشعرا بهار به فعالیت‌های سیاسی، با آغاز خطر حملات روس‌ها و تهدید استقلال ایران، از سوی آنان همراه بود. تحولات جنگ جهانی اول و نقض بی‌طرفی ایران از سوی دولت‌های روسیه، انگلستان و عثمانی و حضور نیروهای آنان در ایران، اسباب دلوپسی آزادی‌خواهانی همچون بهار را فراهم آورد. بهار در یادداشتی با عنوان «برای بحران»، مهمترین دلیل لزوم ایستادگی در برابر بیگانگان را، مداخلات همه‌جانبه آنان در امور ایران و تلاش آنان در ناکام گذاشتن اصلاحات در ایران می‌دانست. او معتقد بود که باقی گذاشتن ایرانیان در عقب‌ماندگی و فساد، مهم‌ترین رویکرد بیگانگان در ایران است (روزنامه نوبهار، ۱۳۰۱، ش ۶: ۹۵). از جمله دلایل مخالفت آزادی‌خواهانی از جمله بهار با جمهوری‌خواهی و تهییج مردم به مقابله با آن، نقش دولت انگلستان و شوروی در تحقق دولت جدید بود (کوهی کرمانی، ۱۳۳۱: ۲؛ مکی، ۱۳۵۹: ۲/۲۶۱). رویکرد بهار، برخلاف بسیاری از سیاستمداران، دوری از هرگونه ارتباط با عوامل بیگانه و نفی نفوذ آنان در ایران بود. بهار همچنین در

کسوت نمایندگی مجلس، در زمینه انعقاد قراردادهای خارجی، به شدت مدافع حفظ منابع ملی ایران بود.

۲-۴-۱. نفی نظام سلطه و دفاع از منافع ملی

رویکرد سیاسی بهار، در مواجهه با نفوذ قدرت‌های بیگانه در ایران، طرد نظام سلطه و حمایت از منافع ملی کشور، در ابعاد مختلف بود. با توجه به حضور اقتصادی دولت‌های روس و انگلیس در ایران، و تلاش در راستای کسب امتیازات اقتصادی و غارت منافع ملی ایرانیان، بهار در جایگاه یک نماینده ملی‌گرا، تلاش بسیاری در حفظ منافع ایران، از طریق روشنگری نمایندگان مجلس نمود. به اعتقاد بهار، حفظ منافع ملی کشور و تلاش در راستای آبادانی آن، مقدمه استقلال سیاسی کشور است. او در این رابطه، در مجلس می‌گوید: «ما باید بدانیم استقلال کشور، فرع آبادی است و اگر مملکت، آباد شود؛ استقلال حقیقی و واقعی پیدا می‌کند و دیگر، تسلیم اجنبی نمی‌شود. استعمارگران می‌دانستند که یک ملت را جز با فقر و عسرت و فلاکت و با فساد اخلاق که از بی‌پولی، ناشی می‌شود؛ نمی‌شود از بین برد» (مذاکرات مجلس چهارم، جلسه ۱۰۲، ۲۰ جوزا ۱۳۰۱) بر همین اساس، بهار در رابطه با انعقاد قرارداد ایران با سایر کشورها، معتقد به ایستادگی در برابر زیاده-خواهی دولت‌ها به خصوص دول استعمارگر بود. بهار در این زمینه، در سخنان خود در مجلس بیان کرد: «در هر بندی، هر دو طرف منتفع باشند و نه اینکه در یک قسمت، آنها کاملاً منتفع شده و در قسمت دیگر، تا اندازه‌ای ما نفع ببریم. پس باید در هر فصل، منافع مشترک باشد و نگوئیم که در این قضیه، ما یک امتیاز گرفتیم و در فصل دیگر، امتیاز از دست بدهیم یا یک گذشته نماییم» (مذاکرات مجلس چهارم، ۱۳۰۰، جلسه ۵۲، ۷ جدی ۱۳۰۰).

نخستین تلاش بهار در حفظ منافع ملی، مخالفت با قرارداد ۱۹۱۹م بود. هر چند بهار از دولت دوم وثوق‌الدوله (عامل انعقاد این قرارداد) به دلیل تلاش‌های او در ایجاد یک حکومت متمرکز، به شدت حمایت می‌نمود؛ اما به جهت مغایرت این قرارداد با منافع ملی کشور، با آن به مخالفت برخاست. بهار، سال‌ها بعد از این واقعه، و در زمان نمایندگی خود در مجلس پانزدهم، به این موضوع اشاره نمود و مدعی گردید: «چون دولت انگلستان قرار گذاشت که با مستشاران خود، امور مالی و نظامی ایران را به دست بگیرد، من مخالف قرارداد شدم و از جهت دیگر، انگلیسی‌ها بعد خواستند در قبال پولی که به ایران می‌دادند؛ این را هم به حساب قرارداد نفت بگذارند که برخلاف مصلحت کشور بود» (مذاکرات مجلس پانزدهم، جلسه ۱۶، ۱۹ شهریور ۱۳۲۶).

در مذاکرات مجلس چهارم و زمانی که به استیفای حقوق ایرانیان از معادن نفت و بی‌توجهی دولت انگلستان نسبت به منافع ملی ایرانیان در این زمینه اشاره گردید، بهار در نطق خود به ماهیت قرارداد نفتی داری - که در دوران استبداد به تصویب رسیده بود - حمله نمود. او همچنین به مشخص نبودن «عایدی ایران از حقوق خالصگی خود» اشاره؛ و درآمد ایران را بسیار ناکافی دانست. او همچنین به مداخلات غیرقانونی دولت انگلستان در مسایل مربوط به نفت ایران، واکنش نشان داد و در ادامه سخنان خود، خریدن امتیاز نفتی خوشناریا (تبعه دولت روسیه) از سوی دولت انگلستان را غیرقانونی دانست زیرا به اعتقاد او، اصل قرارداد خوشناریا که در زمان جنگ جهانی اول و بدون تأیید مجلس، واگذار گردیده؛ غیرقانونی بود (مذاکرات مجلس چهارم، جلسه ۴۳، ۳۰ عقرب ۱۳۰۰).

زمانی که در سال ۱۳۰۰ش تصویب قرارداد ۱۹۲۱م میان ایران و دولت شوروی به مجلس محوّل گردید، بهار یکی از بندهای این قرارداد را برخلاف امنیت ملی ایران دانست. در این بند از قرارداد، دولت شوروی اجازه داشت در صورت احساس خطر، از یک کشور ثالث در مرز ایران برای دفاع خود به مرزهای ایران، نیرو وارد نماید. بهار در این زمینه بیان نمود: «عبارت اینکه هرگاه دولت ثالثی بخواهد به وسیله دخالت مسلحه، سیاست غاصبانه خود را در خاک ایران مجری دارد و اینکه دولت ایران، خود نتواند آن را دفع نماید؛ روسیه، حق واردکردن قشون به ایران را دارد تا برای دفاع از خود اقدام نماید و شوروی با رفع خطر از ایران عقب نشیند، این قسمت خیلی مخوف و مضر است و من رأی نمی‌دهم و اینکه گفته شده اگر دسته‌جانی تشکیل شد که سرحدات روسیه را تهدید نماید، تشخیص این مطلب با کیست؟ اگر تشخیص آن با روسیه است، پس همیشه محل نگرانی برای ما وجود دارد. نگفته‌اند مقصود از خطر چیست؟ خطر، نظامی است یا اجتماعی؟ شاید یک دسته دزد هم در محل مرز باشند، این را بهانه نمایند». (مذاکرات مجلس چهارم، جلسه ۴۶، ۱۱ قوس

۱۳۰۰) علی‌رغم ایستادگی و مقاومت بهار، در مجلس و تلاش برای ترغیب نمایندگان برای حذف این بند از قرارداد، تلاش‌های او در این زمینه، راه به جایی نبرد و دولت شوروی نیز در حمله خود به ایران، در سوم شهریور ۱۳۲۰ش به همین بند از قرار داد متوسل گردید.

از دیگر بندهای قرارداد ۱۹۲۱م که بهار در مجلس، آن‌ها را برخلاف منافع ملی کشور اعلام نمود، بندهای مرتبط با ادامه واگذاری شیلات ایران و مسئله حق گمرکی و مسایل مرتبط با راه‌های تجاری ایران با اروپا از طریق روسیه بود. به اعتقاد بهار، دولت ایران نباید با واگذاری شیلات به نوعی، منابع ثروت و منافع ملی خود در دریای خزر را از دست بدهد. در رابطه با مبحث راه‌های تجاری نیز به اعتقاد او «اگر این امر داده نشود روس‌ها به عنوان واسطه، کالاها را گران به ایران می‌دهند. باید با دادن یک ترانزیت مختصر، از راه‌ها استفاده نماییم تا خود، کالا وارد نماییم و گرنه در حالت یک محصوریت تجاری قرار می‌گیریم» (همانجا). بهار همچنین برای اعاده حیثیت ایران در برابر دولت شوروی، از نمایندگان درخواست نمود، ادامه سنت‌های دوران قاجار در رابطه با روس‌ها، در برابر دولت شوروی متوقف گردد. به اعتقاد او «اقدام-هایی از قبیل فرستادن کالسکه از سوی دولت برای سفیر روس در بدو ورود او به پایتخت، نتیجه‌ای جز حقارت ایرانیان به همراه نخواهد داشت» (مذاکرات مجلس چهارم، جلسه ۴۸، ۲۳ قوس ۱۳۰۰).

توجه بهار به حفظ منافع ملی در برابر سیطره اقتصادی نظام سرمایه‌داری، بسیار موشکافانه بود. او نمایندگان را به مقاومت و ایستادگی در برابر ورود روزافزون کالاهای تجملی و غیرضروری که منجر به خروج ارزهای بسیار از کشور و از میان‌رفتن برخی از پیشه‌ها و اصناف می‌گردید، دعوت نمود. او در رابطه با ورود اتومبیل و از میان‌رفتن صنف درشکه‌چی‌ها که به نظر او، نزدیک به شش‌هزار نفر از اصناف مرتبط با آن در تهران ارتزاق می‌کردند؛ اعتراض نمود و تصویب لایحه محدود نمودن حقوق گمرکی برای ورود اتومبیل‌های شخصی را برخلاف منافع ملی دانست؛ زیرا صدها لوازم موردنیاز اتومبیل نیز می‌باید با خروج ارز از کشور تأمین می‌گردید. به اعتقاد او «هرچند نمی‌توان از پیشرفت و تجدد غافل بود، ولی باید قبل از توجه به ترقیات، به مسایل اقتصادی و صرفه‌جویی ارز مملکتی توجه نمود و سپس مسئله معاش و حیات افراد طبقه سیم و دوم این مملکت که بیشتر در معرض مصائب و در معرض افنا هستند، توجه نمود» (مذاکرات مجلس ششم، جلسه ۲۱۹، ۱۵ اسفند ۱۳۰۶).

۲-۴-۲. مقاومت و مبارزه با تهاجم نظامی بیگانگان

از ابتدای دوران قاجار و با ورود ناخواسته ایران به تحولات بین‌المللی، سیاست دولت‌های روسیه و انگلستان بر تضعیف سیاسی و اقتصادی هرچه بیشتر ایران قرار گرفت. بی‌توجهی پادشاهان قاجار، برای برون‌رفت از وضعیت موجود، اسباب شکل‌گیری انقلاب مشروطیت و سرنگونی نظام استبدادی گردید. با انعقاد قرارداد ۱۹۰۷م میان روسیه و انگلستان، زمینه‌های حضور نظامی این دو کشور در ایران آغاز گردید. روس‌ها از تابستان ۱۳۲۷ق/۱۹۰۹م تا انقلاب اکتبر ۱۹۱۷م نیروهای خود را به دلایل واهی وارد ایران نمودند. با نخستین حضور روس‌ها در شمال ایران از جمله در ایالت خراسان، بهار با انتشار روزنامه نوبهار در سال ۱۳۲۸ق، مقالات متعددی علیه حضور روس‌ها منتشر؛ و از لزوم ایستادگی و مقاومت ایرانیان در برابر آنان سخن به میان آورد (بهار، ۱/۱۳۸۰: ۲۸-۲۹). او علی‌رغم چندین بار توقیف روزنامه، این رویکرد خود را تا آغاز خروج روس‌های تزاری از ایران (اکتبر ۱۹۱۷م) ادامه داد. ایستادگی بهار و سایر آزادی‌خواهان در برابر قدرت روس‌ها، خالی از اشکال نبود؛ ولی آزادی‌خواهان این مخاطرات و از جان‌گذشتگی‌ها را برای نجات ایران به جان خریدند. در زمان اتمام حجت روس‌ها به دولت ایران جهت بستن مجلس دوم، که با از میان‌رفتن استقلال ملی ایران منافات داشت؛ بهار به همراه سایر آزادی‌خواهان با تحریک مردم مشهد، بازارها را بسته، و برای مقابله با روس‌ها اسلحه به دست گرفتند. پیامد این مقاومت، برای بهار، توقیف روزنامه نوبهار و تبعید او به همراه چندتن از آزادی‌خواهان به تهران بود (بهار، ۱/۱۳۸۶: ۱). به گفته بهار، او و سایر آزادی‌خواهان، این مقاومت و ایستادگی را تنها به دلیل هدف مقدس خویش یعنی «حریت و استقلال» ایران به جان خریدند (بهار، ۱/۱۳۸۶: ۵).

با آغاز جنگ جهانی اول و شدت یافتن حضور نیروهای بیگانه و نقض بی‌طرفی ایران از سوی آنها و در نتیجه، وقایع دلخراش آذربایجان که منجر به کشتار بسیاری از ایرانیان این منطقه به دست روس‌ها و عوامل دولت عثمانی در رجب و جمادی الآخر ۱۳۳۳ ق گردید؛ بهار، تداوم سیاست بی‌طرفی ایران در جنگ را، به صلاح کشور ندانسته و در مقاله‌ای برای نخستین بار، دولت را به اتخاذ تصمیم و تدبیری غیر از بی‌طرفی تشویق نمود. به اعتقاد بهار «بر همگان مسلم گردید، بی‌طرف ماندن ایران از محالات است» (بهار، ۱۴۰۱: ۱۷۲). با حرکت نیروهای روسیه برای براندازی مجلس سوم و تصرف پایتخت، بهار در مقاله‌ای با عنوان «دشمن حمله کرد»، با صراحت بیشتری از لزوم مقاومت و پایداری ایرانیان در برابر حملات روس‌ها سخن به میان آورد و به این جهت، روزنامه او توقیف گردید (بهار، ۱۳۸۶: ۱۸).

از آنجایی که با انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ م، روس‌ها تصمیم به خارج نمودن نیروهای خود از ایران گرفتند، عملاً عرصه ترک‌تازی بیشتر برای نیروهای انگلیسی (نیکلسن، ۱۳۸۰: ۱۰۷) و همین‌طور عثمانی، برای توسعه نفوذ در ایران مهیا گردید. بهار و برخی از آزادی‌خواهان، از لزوم حمایت از تشکیل یک دولت مقتدر مرکزی برای مقابله با نفوذ و تهاجمات انگلستان و عثمانی در ایران حمایت نمودند (بهار، ۱۳۸۶: ۱۶). به اعتقاد بهار، از آنجایی که یکی از سیاست‌های بیگانگان در ایران برای سلطه بهتر، تحریک نیروهای گریز از مرکز بود، تشکیل یک حکومت مقتدر مرکزی می‌توانست، این سیاست استعمارگران را خنثی نماید (بهار، ۱۳۸۶: ۱/ط).

در پایان جنگ جهانی اول و با شدت یافتن مداخلات انگلستان در ایران، ملک‌الشعرا بهار با انتشار دوره پنجم روزنامه نوبهار، با آگاهی‌بخشی به ایرانیان، از لزوم ایستادگی در برابر نفوذ انگلستان به جهت از میان رفتن استقلال ملی و اساس اقتصادی کشور، سخن به میان آورد. او در یادداشتی با عنوان مسائل جاریه (ایران و سیاست خارجی)، تنها راه مقابله با نفوذ انگلستان در ایران را، اتحاد عمومی ایرانیان و خارج شدن از حالت ضعف دانست (روزنامه نوبهار، ۱۳۰۱، ش ۳: ۴۶). او در مقاله دیگری با عنوان «چاره بیچارگی ایران»، ایستادگی و مقابله رهبران سیاسی ایران در برابر بیگانگان و منافع آنها را، از جمله عوامل مقاومت در برابر بیگانگان دانست (روزنامه نوبهار، ۱۳۰۱، ش ۸: ۱۲۶).

۲-۴-۳. ترسیم جنایات استعمارگران

ترسیم جنایات بی‌شمار نیروهای متجاوز به‌خصوص در زمان جنگ جهانی اول، در راستای آگاهی‌بخشی به ایرانیان و لزوم اتخاذ فرهنگ مقابله و مقاومت در برابر بیگانگان، بسیار مؤثر بود. با حضور روس‌ها، نیروهای روسیه در ایران از اواسط ۱۳۲۷ ق و تشکیل روزنامه نوبهار، قسمت عمده مقالات روزنامه که به قلم بهار نوشته می‌شد، علیه سیاست روس‌ها و ترسیم جنایات آنان در ایران بود. بهار در نخستین سال انتشار روزنامه، به شرح جنایات روس‌ها در شهر آستارا می‌پردازد. بعد از نشر این مقاله، نوبهار، توقیف و به جای آن، تازه‌بهار منتشر گردید. روزنامه‌های طوس، خراسان و جبل‌المتین کلکته از دیگر مطبوعاتی بودند که بهار در آن‌ها، به ترسیم جنایات روس‌ها می‌پرداخت (صدرهاشمی، ۱۳۶۴، ج ۴: ۳۱۲).

بهار، ترسیم جنایات استعمارگران در ایران دوران جنگ جهانی اول را تشدید نمود. او در مقالات متعدد به بیان مظالم و ویرانگری‌های روس‌ها و عوامل منتسب به آنها در مناطق غربی پرداخت. به نوشته او: «خلاصه اینکه از سرحد جلفا تا منتهالیه خاک کردستان و اطراف دریاچه ارومیه، یکپارچه غارت و بی‌ناموسی و قتل و قساوت و عناد و لجاج بوده و فریاد رعایا از هر طرف به آسمان بلند... هزاران تبعه را از دهات و خانه‌ها بیرون کشیده؛ مثل گوسفند سر می‌بردند. جلگه‌های حاصل‌خیز آذربایجان از خون رعایای ایرانی، رنگین و لگدکوب نعل اسبان... دهکده‌ها ویران...» (بهار، ۱۴۰۱: ۱۶۹). او در مقاله‌ای با عنوان «فاجعه سلماس»، از نابودی شهر و مناطق اطراف آن، به‌خصوص قصبه دیلمقان به جهت واقع شدن در صحنه نبرد روس و عثمانی سخن به میان می‌آورد: «اینک چه می‌شود گفت؟ آیا کسانی که به بی‌طرفی ما اعتراف نموده‌اند و آنهایی که به نام سرپرستی و دلسوزی، به خانه ما آمده‌اند؛ در برابر ضجه دل‌شکاف مادران خانه‌خوار، دختران سرو پا برهنه، پدران در خون‌طپیده و دسته‌جات سر به صحرا گذارده و ... چه حجتی بر انسانیت و دوستی خود، نسبت به ایران در دست خواهند داشت» (بهار، ۱۴۰۱: ۱۷۰-۱۷۱). بهار در این زمان، همچنین از طریق ایراد سخنرانی به صورت مخفیانه برای افراد مختلف، پرده از بیداد و جنایات دولت‌های روس و انگلیس در نقاط مختلف کشور برمی‌داشت (بهار، ۱۳۸۶: ۱/ط).

(۲۷).

بهار به جز ترسیم جنایات استعمارگران در ایران، به رویکرد آنان در نقاط مختلف دنیا نیز توجه داشت. با حمله هلند به جزایر اندونزی در پایان جنگ جهانی دوم، بهار در کسوت نماینده مجلس پانزدهم، در سخنرانی خود، ضمن تشریح فجایع هلندیان در کشور مسلمان اندونزی، به حمایت سایر دول استعمارگر از هلند، انتقاد؛ و تأکید می‌نماید مسلمان بودن مردم اندونزی که به عنوان برادران دینی ما محسوب می‌گردند، رسالت ما را در تعقیب و اعتراض به این قضیه بیشتر می‌نماید. او در نطق خود می‌گوید: «موضوعی که مربوط به همه آقایان و مربوط به عالم اسلامی و ملل آسیایی است، مربوط به حمله‌ای است که نسبت به جمعی از برادران اسلامی ما شده است و باید در این مجلس که مجلس ملی اسلامی است، ابراز احساساتی بشود» (مذاکرات مجلس پانزدهم، جلسه ۴، ۸ مرداد ۱۳۲۶). بهار در ادامه صحبت‌های خود، از دروغ بودن مدعی کشورهای استعمارگر که در راستای تحقق صلح در جهان، وارد جنگ جهانی دوم شدند؛ سخن به میان آورد و متذکر گردید، با حمله هلند به اندونزی، شعار «جهانی همراه با صلح و امنیت» دروغی بیش نبوده است و ملل استعمارگر، دوباره با همان مدعی دروغین، یعنی صدور تمدن به سایر مناطق جهان، همانند دزدان دریایی عمل می‌نمایند. او در شرح جنایات هلندیان می‌گوید: «امروز هلند در جاوه، مشغول قصابی است، امروز دولت هلند حتی بدون رعایت اصول و مقررات جنگی و رعایت منشور ملل، دارد مسلمین جاوه و سوماترا را قتل عام می‌کند. آقایان، من به نام ملل اسلامی و به نام ملل آسیا و به نام ملت ایران، به این حرکت جابرانه و ظالمانه دولت هلند شدیداً اعتراض می‌کنم (همانجا). بهار در جلسه بعد مجلس نیز دولت هلند را به حمله بدون دلیل به اندونزی و عدم رعایت حقوق منشور ملل متهم نمود (مذاکرات مجلس پانزدهم، جلسه ۵، ۲۲ مرداد ۱۳۲۶).

۲-۴-۴. نفی بیگانه پرستی

بیگانه پرستی از منظر بهار، با دو رویکرد قابل تبیین است: تسلیم به مظاهر و تمدن غرب؛ و تسلیم شدن به عوامل سیاسی بیگانگان به دلیل منافع شخصی در راستای از میان بردن منافع ملی.

بهار از جمله روشنفکرانی بود که همواره به دو رویه تمدن غرب می‌نگریست؛ رویه علمی آنان را می‌ستود و از لزوم تبعیت از آنان در این زمینه سخن می‌گفت، در حالی که به فرهنگ غرب، خرده می‌گرفت و ضمن اجتناب ایرانیان از تقلیدپذیری از آن، به فرهنگ شرق و لزوم از میان بردن خرافات آن، توجه داشت. از منظر او، برخی از روشنفکران و سیاستمداران ایرانی «طوری شیفته تمدن غرب بودند که ایران و صورت ظاهر آن و بلکه مشرق و تمام عادات مشرقیان را بد و فاسد و مخرب و غیرضروری و غیرقابل تغییر می‌شمردند و نمی‌دانستند که اصلاح و تجدّد و تمدن و آبادی، ربطی به کلاه و لباس و خط و دین و معتقدات ندارد؛ و تربیت و اصلاحات را باید از اخلاق و ایمان ملی جدا کرد و هر ملتی را با همان اسبابی که دارد به سوی اصلاحات راهنمایی نمود. با کلاه فرنگی، نمی‌توان فرنگی شد. با داشتن رویه‌ای خلاف دین و پرورش دکتر، لیسانسه، ایران فرنگستان نمی‌شود» (بهار، ۱۳۸۶/۲: ۱۰۳).

بهار در ضمن نفی رویکرد ایرانیان در وابستگی به غربیان در راستای منافع شخصی، به سیاستمداران و به‌خصوص به ریاست وزرایی که چنین رویکردی را دنبال می‌نمود، خرده وارد می‌کرد و تا حد امکان، به مخالفت با این افراد بر می‌خاست. او از هرگونه ارتباط با سفارت‌خانه‌های بیگانه در ایران، دوری می‌نمود و بزرگ‌ترین عیب ایرانیان را در ارتباط‌های غیر رسمی با سفارت‌خانه‌های کشورهای بیگانه می‌دانست (بهار، ۱۴۰۱: ۱۶۵). بر اساس این، با حکومت‌گران ایرانی که هرگونه وابستگی به سیاست‌های بیگانگان داشتند، به شدت مخالفت می‌نمود. مخالفت با ریاست وزرایی سعدالدوله، به جهت وابستگی به روس‌ها، در زمان جنگ جهانی اول به همین دلیل بود. بهار با نوشتن بیش از چهل مقاله و فرستادن آن، به ولایات ایران از لزوم اعتراض و مخالفت آزادی‌خواهان ایران با این انتخاب سخن به میان آورد (بهار، ۱۴۰۱: ۱۵۲). حملات بهار به سیدضیاءالدین طباطبایی و مقالات او در طول جنگ جهانی اول به جهت رویه او در جانب‌داری از سیاست‌های متفقین در ایران بود. زمانی که روزنامه رعد، برخلاف بهار، از لزوم عدم مقاومت ایرانیان در برابر روس و انگلیس سخن به میان آورد،

بهار در یادداشت خود در روزنامه نوبهار با عنوان «اندرز» متذکر گردید: «ما که تعقیب لفظی خائنین معروف مملکت و بر باد دهندگان روح هستی و استقلال ایران را در حال حاضر به هزاران نقطه، نظر غلط دانسته؛ و عموم را به اتحاد و تقویت جامعه حاضر و مقاومت تا پایان جنگ توصیه می‌کنیم» (روزنامه نوبهار، ۱۳۳۶، ش ۳۱۲).

توجه بهار به عدم وابستگی سیاستمداران ایرانی با بیگانگان به‌حدی بود که به اعتقاد او، دولت ایران باید در انتخاب عوامل کنسولی و سفارتخانه‌های خود در خارج از کشور، توجه خاصی نموده و با انتخاب افراد وطن پرست، مانع از حضور افراد خائن در سفارتخانه‌ها گردند و در برابر فشارهای کشورهای بیگانه در انتخاب افراد مورد نظر خود، مقاومت نماید زیرا این اقدام، سبب پیش‌گیری از حوادث نامطلوب در آینده می‌گردید (مذاکرات مجلس چهارم، جلسه ۷۷، ۱۸ حوت ۱۳۰۰).

۳. نتیجه‌گیری

گستره مفاهیم ادبیات پایداری ایرانیان، از دوره مشروطیت، با ورود مفاهیم جدیدی همچون آزادی‌خواهی، استبدادستیزی، دفاع از وطن و استعمارستیزی، توسعه یافت. این بن‌مایه‌های ادبیات پایداری، در آثار شعرا و نویسندگان آزادی‌خواهی چون ملک‌الشعرا بهار، بازتاب یافت. بررسی آثار منشور بهار، نطق‌های سیاسی او در مجلس و کنش‌های سیاسی او به عنوان یک سیاستمدار اندیشه‌ورز و منتقد، نشان می‌دهد ضدیت با استبداد، و استعمارستیزی به عنوان مهم‌ترین مؤلفه‌های پایداری در آثار او محسوب می‌گردد. با عنایت به این امر که اغلب اشعار انتقادی بهار که دارای بن‌مایه‌های پایداری بودند، مدت‌ها پس از دوران اختناق به چاپ رسید، می‌توان مدعی بود؛ مقالات بهار در روزنامه نوبهار و کنش‌های سیاسی او در تحولات تاریخ معاصر، به نسبت آثار منظوم او تأثیر عملگرایی بسیاری در مردم، در ترویج مفاهیم پایداری و مقاومت در زمانه خود داشت. بررسی نطق‌های سیاسی بهار در مجلس و کنش‌های سیاسی او، نشان می‌دهد وی برخلاف بسیاری از هم‌فکران سیاسی خود، به عمل‌گرایی در مؤلفه‌های پایداری، معتقد بود. او در راستای مقابله با استبداد، استعمار و دفاع از منافع میهن، بدون هیچ‌گونه واهمه، بر استبداد و استعمار می‌تاخت. او در کنار تهییج مردم، خود نیز به میدان نبرد می‌آمد و مبارزه و مقاومت را تا سرحد کشته‌شدن، فقر اقتصادی، زندانی شدن و تبعید ادامه می‌داد و از اتخاذ رویه عمل‌گرایی خود، بیمی نداشت. می‌توان گفت، بهار با آسیب‌شناسی از وضعیت بحرانی ایران، به ارتباط عوامل استبدادی و استعماری نیز توجه داشت و در این میان، نقش اغلب دولتمردان و وابستگی سیاسی آنان به سفارتخانه‌های بیگانه را از عوامل مشکلات ایرانیان می‌دانست. بر اساس این، در شکل‌گیری وقایعی چون کودتای ۱۲۹۹ ش و وقایع جمهوری‌خواهی که اتحاد این دو جریان را دید، سخت به آنان تاخت.

یافته‌های پژوهش همچنین نشان می‌دهد، آگاهی‌بخشی به مردم، جهت مقابله با استبداد و استعمار همواره مورد توجه بهار قرار داشت. از نظر او، جهل و نادانی مردم که در نتیجه سلطه استبداد داخلی و استعمار خارجی در طول دوران قاجار تثبیت یافته بود، لزوم آگاهی‌بخشی به آنان را دو چندان می‌نمود. به اعتقاد او، ناآگاهی مردم نقش مهمی در تثبیت و تداوم سلطه استبداد و استعمار داشت. بر این اساس، آثار منشور و کنش‌های سیاسی او، راهنمای جامعه به سوی خودآگاهی ایرانیان در مقابله با استبداد داخله و استعمار خارجی بود. بیان قتل و غارت بیگانگان در ایران و رویکرد آنان در ضدیت با منافع ملی، انتقاد از معاهدات یک‌جانبه آنان علیه منافع ایران؛ و بیم‌دادن ایرانیان از بازگشت عصر اختناق به کشور و سرکوب آزادی‌های سیاسی، از جمله مضامین پرتکرار بهار، در آگاهی‌بخشی به ایرانیان بود. تلاش‌های او در این زمینه، تأثیرگذاری بسیار مشهودی داشت.

بررسی کنش‌های سیاسی بهار نشان می‌دهد، او برای رویارویی با استبداد و استعمار، به روش مدارا و همراهی با یک جریان خاص همانند اغلب دولتمردان قاجار، معتقد نبود. او در شرایط مختلف، روش‌های متفاوت برای مقابله، در نظر می‌گرفت. این امر، نشان از اتخاذ یک راهبرد منطقی و عقلانی با توجه به شناخت عمیق بهار از تحولات زمانه است. در زمان جنگ جهانی اول و حضور همه‌جانبه بیگانگان، بسته به شرایط سیاسی و تحولات بین‌المللی، بهار در ابتدا سیاست تسامح و در نهایت، مبارزه مسلحانه؛ و در زمان صلح، حفظ منابع ملی ایرانیان را در انعقاد قرارداد با بیگانگان، مورد توجه قرار داد. به اعتقاد او، قراردادهای نادرست، عامل سلطه سیاسی و اقتصادی بیگانگان در ایران می‌گردید. بر اساس این، شناخت عمیق از

رویکردهای بیگانگان در قراردادهای سیاسی و اقتصادی و تلاش در برملا نمودن آنها، از رویه‌های استعمارستیزی بهار بود. اتخاذ تاکتیک منطقی از سوی بهار در مبارزه با استبداد و استعمار، همچنین سبب گردید او در مبارزات خود، گاهی به ریشه‌های فکری آنان تاخته و زمانی به اندرز سیاسی و عدم‌همراهی با عوامل دولتی اکتفا نماید. بررسی‌های موجود همچنین نشان می‌دهد، بهره‌گیری از زبان عامیانه در آثار منشور و روش سیاسی بهار سبب تاثیرگذاری و همراهی بیشتر مردم در مبارزه با استبداد و استعمار گردید. آوردن یک جمله کوتاه با زبان عامیانه در مرگ عشقی و مکان تشییع جنازه او، در تحریک احساسات مردم و آمدن خیل عظیمی از مردم برای تشییع جنازه و مخالفت با رویه استبدادی از جمله نتایج این رویه بهار بود.

فهرست منابع

الف- منابع فارسی

- اتحاد، هوشنگ. (۱۳۷۹). *پژوهشگران معاصر ایران*. ج ۲. تهران: فرهنگ معاصر.
- اشرف، احمد. (۱۳۹۶). *هویت ایرانی*. ترجمه حمید احمدی. تهران: نی.
- الهی، صدرالدین. (۱۳۹۳). *سیدضیاء عامل کودتا (گفته‌ها و ناگفته‌های تاریخ معاصر ایران از زبان سید ضیاءالدین طباطبائی)*. تهران: فردوس.
- امیری خراسانی، احمد. (۱۳۹۳). «ادبیات پایداری: تعاریف و حدود». *نشریه ادبیات پایداری*، سال ۶، شماره ۱۰، صص ۲۳-۴۱.
- بصیری، محمدصادق. (۱۳۸۴). «طرح و توضیح چند سؤال درباره مبانی ادبیات پایداری». *نامه پایداری*. مجموعه مقالات *اولین کنگره ادبیات پایداری*، به کوشش احمد امیری خراسانی، کرمان.
- بصیری، محمد صادق. (۱۳۸۸). *سیر تحلیلی شعر مقاومت در ادبیات فارسی*. کرمان: دانشگاه شهید باهنر کرمان.
- بهار، پروانه. (۱۳۸۲). *خاطرات پروانه بهار*. ویراستار علی دهباشی. تهران: شهاب.
- بهار، محمدتقی. (۱۳۸۰). *دیوان بهار*. ج ۱ و ۲. به کوشش چهارزاد بهار. تهران: توس.
- بهار، محمدتقی. (۱۴۰۱). *تاریخچه سه سال و نیمه ما و جنگ*. به کوشش کاوه بیات، چاپ دوم، تهران: شیرازه کتاب ما.
- بهار، محمدتقی. (۱۳۷۹). *نامه‌های بهار*. به کوشش علی میرانصاری. تهران: انتشارات سازمان اسناد ملی.
- بهار، محمدتقی. (۱۳۸۶). *تاریخ مختصر احزاب سیاسی*. ج ۱ و ۲، چاپ هفتم، تهران: امیر کبیر.
- خلیلی، عباس. (۱۳۸۰). *خاطرات سیاسی عباس خلیلی*. به اهتمام محمد گلبن، تهران: انوشه.
- دولت‌آبادی، یحیی. (۱۳۶۳). *حیات یحیی*. ج ۳، چاپ دوم، تهران: عطار.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۹). *با کاروان حله (مجموعه نقد ادبی)*. چاپ دوازدهم. تهران: علمی.
- سالور، قهرمان میرزا. (۱۳۷۹). *روزنامه خاطرات عین السلطنه*. به کوشش مسعود سالور. ایرج افشار. ج ۹، تهران: اساطیر.
- سنگری، محمدرضا. (۱۳۸۰). *نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس*. تهران: پالیزان.
- سیف‌پور فاطمی، حسین. (۱۳۷۸). *آئینه عبرت*. به کوشش علی دهباشی، تهران: شهاب ثاقب و سخن.
- صدرهاشمی، محمد. (۱۳۶۴). *تاریخ جراید و مجلات ایران*. چاپ دوم، اصفهان: کمال.
- صرفی، محمدرضا. (۱۳۹۳). «گستره ادبیات پایداری». *نشریه نامه پایداری*. سال ۶، شماره ۱۰، صص ۲۰۷-۲۳۸.
- کاظمی، باقر. (۱۳۹۱). *یادداشت‌هایی از زندگانی باقر کاظمی*. ج ۲، به کوشش داوود کاظمی و منصوره اتحادیه، تهران: نشر تاریخ ایران.
- کمره‌ای، محمد. (۱۳۸۱). *روزنامه خاطرات سیدمحمد کمره‌ای*. به کوشش محمدجوادمرادی نیا، ج ۱ و ۲، تهران: اساطیر.

کوهی کرمانی، حسین. (۱۳۳۱). *غوغای جمهوری یا برگی از تاریخ معاصر ایران*. تهران: چاپ‌خانه مجلس.

محیط‌طباطبایی، محمد. (۱۳۶۳). خاطراتی چند از ملک‌الشعرا بهار. *مجله آینده*، سال ۱۰، شماره ۲ و ۳، صص ۱۰۱-۱۰۶.

مکی، حسین. (۱۳۵۹). *تاریخ بیست ساله ایران*. ج ۲، چاپ چهارم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

نفیسی، سعید. (۱۳۹۰). *به روایت سعید نفیسی*. به کوشش علیرضا اعتصام. تهران: مرکز.

نیکلسن، هارولد. (۱۳۸۰). *آخرین سال‌های زندگی سیاسی لرد کرزن؛ مروری بر دیپلماسی پس از جنگ بریتانیا*. تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

نیکو همّت، ا. (۱۳۳۴). *زندگی و آثار بهار*. ج ۲، کرمان: خواجه.

اسناد:

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران: (ساکما): شماره سند: ۸۶۶-۹۹۸.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران: (ساکما): شماره سند: ۳۷۰۰۲-۲۹۷.

روزنامه:

بهار، محمدتقی. (۱۳۰۱). *دیباجه و عالم مطبوعات*. روزنامه نوبهار. سال ۱۳، دوره ۵، شماره ۱، ۲ میزان.

بهار، محمدتقی. (۱۳۰۱). *مسائل جاریه*. روزنامه نوبهار. سال ۱۳، دوره ۵، شماره ۵، ۱ عقرب.

بهار، محمدتقی. (۱۳۰۱). *مجلس و وزیر جنگ*. روزنامه نوبهار. سال ۱۳، دوره ۵، شماره ۳، ۳۰ میزان.

بهار، محمدتقی. (۱۳۰۱). *مسائل جاریه و حل قضیه*. روزنامه نوبهار. سال ۱۳، دوره ۵، شماره ۴، ۲۳ میزان.

بهار، محمدتقی. (۱۳۰۱). *برای بحران*. روزنامه نوبهار. سال ۱۳، دوره ۵، شماره ۶، ۸ عقرب.

بهار، محمدتقی. (۱۳۰۱). *چاره بیچارگی ایران*. روزنامه نوبهار. سال ۱۳، دوره ۵، شماره ۸، ۲۲ عقرب.

بهار، محمدتقی. (۱۳۰۲). *دولت‌مرد*. روزنامه نوبهار. سال ۱۳، دوره ۵، شماره ۲۸، ۳ جوزی.

بهار، محمدتقی. (۱۳۳۶). *اندرز*. روزنامه نوبهار. سال ۱۲، دوره ۴، شماره ۳۱۲، ۲۷ صفر.

مذاکرات مجلس:

مذاکرات مجلس چهارم:

جلسه ۴۲: ۲۵ عقرب ۱۳۰۰.

جلسه ۵۵: ۱۷ جدی ۱۳۰۰.

جلسه ۱۰۲: ۲۰ جوزا ۱۳۰۱.

جلسه ۵۲: ۷ جدی ۱۳۰۰.

جلسه ۴۳: ۳۰ عقرب ۱۳۰۰.

جلسه ۴۸: ۲۳ قوس ۱۳۰۰.

جلسه ۷۷: ۱۸ حوت ۱۳۰۰.

مذاکرات مجلس پنجم:

جلسه ۳۴: ۱۵ سرطان ۱۳۰۳.

جلسه ۱۸: ۲۲ ثور ۱۳۰۳.

جلسه ۳۵: ۱۷ سرطان ۱۳۰۳.

جلسه ۴۰: ۳ اسد ۱۳۰۳.

جلسه ۲۱۱: ۹ آبان ۱۳۰۴.

جلسه ۶۲: ۸ مهر ۱۳۰۴.

جلسه ۵: ۲۵ مرداد ۱۳۰۵.

جلسه ۲۰: ۲۸ مهر ۱۳۰۵.

جلسه ۱۹: ۲۶ مهر ۱۳۰۵.
 جلسه ۱۱۹: ۲۵ خرداد ۱۳۰۶.
 جلسه ۱۲۰: ۲۸ خرداد ۱۳۰۵.
 جلسه ۲۱۹: ۱۵ اسفند ۱۳۰۶.
 مذاکرات مجلس پانزدهم:
 جلسه ۱۶: ۱۹ شهریور ۱۳۲۶.
 جلسه ۴: ۸ مرداد ۱۳۳۶.
 جلسه ۵: ۲۲ مرداد ۱۳۳۶.

References

- Amiri Khorasani, A. (2014). Sustainability Literature. Definitions and Limitations. *Sustainability Literature Journal*. Year 6. Issue 10. pp. 23-41. (in Persian)
- Ashraf, A. (2017). *Iranian Identity*. Translated by Ahmadi, H. Tehran: Ney. (in Persian)
- Bahar, M. T. (2002). *Divan Bahar*. 2 volumes. By Chehrzad Bahar. Tehran: Toos. (in Persian)
- Bahar, P. (2003). *Memories of the Spring Butterfly*. Edited by Ali Dehbashi. Tehran: Shahab. (in Persian)
- Basiri, S. (2005). Proposing and explaining some questions about the foundations of sustainability literature. Sustainability Letter. *Collection of papers of the first sustainability literature congress*. Edited by Ahmad Amiri Khorasani, Kerman. (in Persian)
- Basiri, M. S. (2009). *Analytical Course of Resistance Poetry in Persian Literature*. Kerman: Shahid Bahner University of Kerman. (in Persian)
- Dolatabadi, Y. (1984). *The Life of Yahya*. Volume 3. Second Edition. Tehran: Attar. (in Persian)
- Elahi, S. (2014). *Seyyed Zia. The Instigator of the Coup (Said and Unsaid of Contemporary Iranian History by Seyyed Zia al-Din Tabatabaei)*. Tehran: Ferdows. (in Persian)
- Idem. (2000). *A Brief History of Political Parties*. 2 volumes. 7th edition, Tehran: Amir Kabir. (in Persian)
- Idem. (2000). *Bahar Letters*. By Ali Mir Ansari. Tehran: National Archives Publications. (in Persian)
- Idem. (2022). *History of our three and a half years and the war, by Kaveh Bayat*. second edition, Tehran: Shiraze-y Ketabe Ma. (in Persian)
- Ettehad, H. (2000). *Contemporary Iranian Researchers*. Vol. 2. Tehran: Contemporary Culture. (in Persian)
- Kamrei, M. (2002). *Memoirs of Seyyed Mohammad Kamarei*. Edited by Moradinia, M. J. volume 2. Tehran: Asatir. (in Persian)
- Kazemi, B. (2012). *Notes from the Life of Baqer Kazemi*. Vol. 2. Edited by Davud Kazemi and Ettehadieh, M. Tehran: Tarikh-e-Iran Publishing. (in Persian)
- Khalili, A. (2002). *Political Memoirs of Abbas Khalili*. Edited by Mohammad Golbon. Tehran: Anousheh. (in Persian)
- Kohi-e Kermani, H. (1952). *The Ruckus of the Republic or a Page from the Contemporary History of Iran*. Tehran: Majles Printing House. (in Persian)
- Makki, H. (1979). *Twenty-Year History of Iran*, Volume 2. Fourth Edition. Tehran: Book Translation and Publishing Company. (in Persian)

- Mohit Tabatabaei, M. (1984). A few memories of the spring poet Malik. *Ayandeh Magazine*, Year 10. May and June. Issues 2 and 3. 101-106. (in Persian)
- Nafisi, S. (2011). *Narrated by Saeed Nafisi*. With the help of Alireza Etesam. Tehran: Markaz. (in Persian)
- Nicholson, H. (2001). *The Last Years of Lord Curzon's Political Life, A Review of British Postwar Diplomacy*. Tehran: Institute of Contemporary Iranian History Studies. (in Persian)
- Niko Hemmat, A. (1955). *Life and Works of Bahar*. Vol. 2. Kerman: Khaju. (in Persian)
- Sadr Hashemi, M. (1985). *History of Iranian Newspapers and Magazines*. Second edition. Isfahan: Kamal. (in Persian)
- Salour, gh. (2000). *Ruzname-y Khaterat-e Ein al-Saltaneh*. With the help of Masoud Salor. Iraj Afshar. Vol. 9. Tehran: Asatir. (in Persian)
- Sangari, M. R. (2002). *Critique and study of the poetic literature of the Holy Defense*. Tehran: Palizan. (in Persian)
- Sarfi, M. R. (2014). Scope of Sustainability Literature. *Paydarni Magazine*. Year 6. Issue 10. Pages: 207-238. (in Persian)
- Seifpour Fatemi, H. (1999). *Mirror of Lessons. with the help of Ali Dehbashi*. Tehran: Shahab Saqib and Sokhan. (in Persian)
- Zarrin Koob, A. (2000). *Ba karevan-e Helleh (Literary Criticism Collection)*. Twelfth Edition. Tehran: Elmi. (in Persian)

Documents:

- National Library and Archives Organization of Iran: (SACMA): Document number: 998-866.
- National Library and Archives Organization of Iran: (SACMA): Document number: 297-37002.

Newspaper:

- Bahar, Mohammad Taqi. (1922). Preface and the World of Press. Nobahar Newspaper. Year 13, Volume 5. Issue 1. 2nd May.
- Ibid. (1922) Current Affairs. Nobahar Newspaper. Year 13. Volume 5. Issue 5. 1 October
- Idem. (1922) The Parliament and the Minister of War. Nobahar Newspaper. Year 13. Volume 5. Issue 3. May 30
- Idem. (1922) Current Issues and Problem Solving. Nobahar Newspaper. Year 13. Volume 5. Number 4, 23 Mizan.
- Idem. (1922) For the crisis. Nobahar Newspaper. Year 13. Volume 5. Issue 6. 8 Scorpio.
- Idem. (1922) The solution to Iran's misery. Nobahar Newspaper. Year 13. Volume 5. Issue 8. 22 October.
- Idem. (1923) Dowlat-Mard. Nobahar Newspaper. Year 13, Volume 5, Number 28, 3 Jozi
- Idem. (1917) Advice. Nobahar Newspaper. Year 12. Volume 4. Number 312. 27 Safar.

Parliament debates:

Fourth Parliament debates:

- Session 42: 25 Scorpio. 1921.
- Session 55: 17 Scorpio. 1921.
- Session 102: 20 Gemini. 1922.
- Session 52: 7 Serious. 1921.
- Session 43: 30 Scorpio. 1921.
- Session 48: 23 Arc. 1921.
- Session 77: 18 Pisces. 1921.

Fifth Parliament debates:

- Session 34: 15 Cancer. 1924.
- Session 18: 22 Taurus. 1924.

Session 35: 17 Cancer. 1924.

Session 40: 3 Asad. 1924.

Session 211: November 9. 1925.

Session 62: October 8. 1925.

Sixth Parliament debates:

Session 5: August 25. 1926.

Session 20: October 18. 1926.

Session 19: October 26. 1926.

Session 119: June 15. 1927.

Session 120: June 18. 1926.

Session 219: March 15. 1927.

Negotiations of the 15th Parliament:

Session 16: September 19. 1947.

Session 4: August 8. 1957.

Session 5: August 1957.

